

Ćwik, Władysław

Dozorcy miast województwa mazowieckiego (1818-1821)

Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego 5, 169-177

2000

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

WŁADYSŁAW ĆWIK

Dozorcy miast województwa mazowieckiego (1818–1821)¹

Stadtwächter in Masowischer Woiwodschaft in Polnischem Königsreich (1818–1821)

1. Geneza urzędu dozorców miast. 2. Zakres terytorialny – liczba „dozorstw” i zawartych w nich miast województwa mazowieckiego. 3. Kompetencje i zakres zadań dozorców miast. 4. Ocena trzyletniej działalności dozorców miast województwa mazowieckiego przez władze zwierzchnie.

1. Die Genese des Stadtwächteramtes. 2. Der Territorialbereich – die Zahl der Wächterbezirke und sich in ihnen befindenden Städte der Masowischen Woiwodschaft. 3. Kompetenzen und Aufgabenbereich der Stadtwächter. 4. Die Beurteilung der 3-jährigen Tätigkeit der Stadtwächter in Masowischer Woiwodschaft von der Obrigkeit.

1. Wiosną 1818 r. resort spraw wewnętrznych Królestwa Polskiego – Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Policji (KRSW), zaproponowała namiestnikowi królewskiemu – Józefowi Zajązkowi objęcie skuteczniejszą opieką miast Królestwa i ich interesów.

13 czerwca 1818 r. namiestnik wydał w tej sprawie specjalne postanowienie, którego główną treścią było powołanie do życia instytucji dozorców miast. W części wstępnej postanowienia (nie publikowanego w Dzienniku Praw Królestwa Polskiego) podkreślono, że ci nowi urzędnicy lokalni zostaną powołani, ponieważ *komisarze obwodowi, zajęci rozmaitymi urzędowania swego przymiotami, mniej czuwać mogą nad podniesieniem miast, których wzrost ogół kraju najszczególniej interesować powinien*².

W obrębie każdego województwa miasta (z wyjątkiem stołecznej Warszawy) miały być zgrupowane w dozorach, czyli okręgach podległych dozorcóm, których obszar miała ustalić Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Policji z pomocą poszczególnych komisji wojewódzkich (art. 1–2). Dozorcy mieli być mianowani przez KRSW na wniosek tychże komisji (władz

¹ Autor tego szkicu przygotowuje obszerniejszą pracę o dozorach miast Królestwa Polskiego. Niniejszy artykuł jest pierwszą publikacją w ramach tego tematu.

² Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie [dalej: AGAD], Akta Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji [dalej: KRSW] nr 176, k. 77–79.

administracji ogólnej szczebla wojewódzkiego), od których byli po nominacji bezpośrednio zależni (art. 3–5)³. Kolejne artykuły postanowienia namiestnika traktowały o kompetencjach i uposażeniu dozorców (o czym będzie mowa w dalszych partiach artykułu).

2. Komisja Województwa Mazowieckiego, działająca pod energicznym przewodnictwem prezesa Rajmunda RembIELIŃSKIEGO⁴, w odpowiedzi na reskrypt KRSW w *okolicznościach urzędzenia dozorców miast i podania na takich posady kandydatów* datowany 24 czerwca 1818 r., zasugerowała, by województwo mazowieckie (składające się z siedmiu obwodów) podzielić na dwa dozorstwa. Pierwsze z nich miałyby obejmować miasta czterech obwodów: warszawskiego, rawskiego, sochaczewskiego i stanisławowskiego – z siedzibą dozorczy miast w Warszawie. Drugi dozór, grupując miasta trzech pozostałych obwodów: gostynińskiego, łęczyckiego i kujawskiego, miał otrzymać dość oryginalną stolicę. Siedzibę dozorczy miast proponowano ulokować w Kłodawie, gdzie – jak czytamy – *stacja pocztowa znajduje się, a miasteczko królewskie dość znaczne zasługuje na uporządkowanie*⁵.

Na posady dozorców miast zaproponowano urzędników Komisji Wojewódzkiej: do I dozorstwa Teofila Mystkowskiego, a do II – Antoniego PONIATOWSKIEGO herbu CIOŁEK⁶. W charakterystyce tych kandydatów czytamy, że *obydwaj posiadają języki, znają interesa i administrację miast, są wprawni w rachunkowości i niejakię budownictwa i miernictwa mają wyobrażenie, przez co do posady dozorców są zupełnie kwalifikowanymi, a niemniej z rozsądku, dobrej konduity i gorliwej o dobro służby chęci są znani*. Dodatkowym atutem obu kandydatów – zdaniem Komisji – miało być to, że nie byli żonaci, jako że *dozorcy nieustannie w ruchu być muszą*⁷.

Chociaż jeszcze w początku sierpnia 1818 r. Komisja Województwa Mazowieckiego upominała się o ustosunkowanie się KRSW do swego projektu podziału województwa na dwa dozorstwa, to w Komisji Rządowej

³ *Ibidem*.

⁴ Rajmund RembIELIŃSKI – poprzednio prefekt departamentu płockiego Księstwa Warszawskiego, powołany został w 1815 r. na prezesa Komisji Województwa Mazowieckiego w Królestwie Polskim. Łączył z tym stanowisko radcy stanu i (od 1820 r.) marszałka sejmiku Królestwa. Inicjator i twórca łódzkiego okręgu przemysłowego, wzrostu Łodzi. Zob. PSB, t. 31, s. 82–83; W. ROSTOCKI, *Korpus w gęsie pióra uzbrojony*, Warszawa 1972, s. 107.

⁵ Dodawano przy tym, że *wprawdzie miasto Kutno byłoby więcej środkującym, lecz gdy w nim mieszka komisarz obwodowy i jest dziedzicznym, przeto raczej Kłodawa wybraną być winna* – KRSW, nr 174, k. 25–26.

⁶ T. Mystkowski był adiunktem Wydziału Administracyjnego Komisji Wojewódzkiej, zaś A. PONIATOWSKI – b. urzędnik prefektury, pracował następnie w Komisji Wojewódzkiej i w Izbie Obrachunkowej; *ibidem*, k. 27.

⁷ *Ibidem*.

kanceliści sporządzali już czystopisy instrukcji zawierającej inną decyzję. Instrukcja ta, podpisana przez ministra Tadeusza Mostowskiego 24 sierpnia 1818 r., powoływała do życia w Królestwie Polskim 15 dozorstw, z czego po dwa w pięciu województwach (kaliskim, krakowskim, lubelskim, płockim i sandomierskim), po jednym dozorstwie w województwie augustowskim i podlaskim⁸. Województwo mazowieckie podzielone zostało na trzy dozorstwa. Pierwsze z nich, z siedzibą w Warszawie, obejmowało miasta obwodów warszawskiego (z wyjątkiem Warszawy) i stanisławowskiego; drugie, z siedzibą w Łowiczu – miasta obwodu łęczyckiego, rawskiego i sochaczewskiego; trzecie – włocławskie – miasta obwodu gostynińskiego i kujawskiego⁹.

W sumie pod kontrolę dozorców w województwie mazowieckim przekazano ponad 50 miast. Według tabeli składki na pensje dozorców z 1820 r. było tych miast 56, w tym dwie trzecie rządowych (*narodowych*)¹⁰, a jedna trzecia prywatnych (*szlacheckich*) i instytucyjnych (instytucji religijnych)¹¹. Wśród tych miast był m. in. ludny Łowicz, liczący w połowie lat dwudziestych XIX w. ok. 6,5 tys. mieszkańców, ponad 3 tys. mieszkańców liczące Sochaczew i Warka, jak i leżąca również w obrębie woj. mazowieckiego Łódź, która w roku 1820 liczyła zaledwie 800 mieszkańców, czy też obwodowy (w latach 1816–1820) Stanisławów, który miał ich wówczas około 600¹².

Już od 11 sierpnia 1818 r. gotowe były nominacje dozorców miast, zaakceptowane przez namiestnika Zajączka¹³. Nominacje takie otrzymali: w dozorstwie I – Teofil Mystkowski, w dozorstwie II – Antoni Poniatowski (zgodnie z wcześniejszą rekomendacją Komisji Wojewódzkiej), zaś w dozorstwie III – Ignacy Maciejowski – były kapitan Wojsk Polskich, aktualnie referent w Dyrekcji Administracyjnej KRSW, odbywający staż bezpłatny, który

⁸ *Ibidem*, k. 129.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Były to miasta: Będków, Biała, Błonie, Bolimów, Brdów, Brześć, Brzeziny, Ceglów, Czersk, Dąbie, Dąbrowice, Dąbin, Głowno, Gostynin, Goszczyn, Góra, Grodzisk, Grójec, Inowłódz, Izbica, Jeżów, Kamieńczyk, Kłodawa, Kowal, Kutno, Latowicz, Lubień, Lubraniec, Łęczyca, Łowicz, Łódź, Mogielnica, Mszczonów, Nadarzyn, Nieszawa, Nowy Dwór, Osmolin, Piaseczno, Piątek, Piotrków, Przedecz, Przybyszew, Raciążek, Radziejów, Rawa, Skierniewice, Sochaczew, Sompolno, Stanisławów, Stryków, Tarczyn, Ujazd, Warka, Wiskitki, Włocławek i Zgierz (tabela – KRSW, nr 175, k. 311–313).

¹¹ Miastami prywatnymi były: Biała, Będków, Brzeziny, Grodzisk, Głowno, Izbica, Kamieńczyk, Kutno, Lubraniec, Lubień, Mogielnica, Nowy Dwór, Nadarzyn, Piotrków, Stryków i Wiskitki, zaś instytucyjnymi: Ceglów, Jeżów i Sompolno (na podstawie: *Tabella miast, wsi i osad Królestwa Polskiego z wyrażeniem ich położenia i ludności alfabetycznie ułożona w biurach KRSW, Warszawa 1827; Miasta polskie w Tysiącleciu*, t. I i II, Warszawa 1965, 1967, *passim*).

¹² Dane na podst. *Tabella miast, wsi i osad... oraz Słownik geograficzny Królestwa Polskiego...*, t. 5, s. 678 i 753.

¹³ KRSW, nr 174, k. 192.

zwrócił się do namiestnika z osobistą prośbą o posadę dozorczy, motywując to swymi zasługami dla kraju¹⁴.

W połowie września 1818 r. Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Policji przypomniała wszystkim komisjom wojewódzkim o obowiązku odebrania przysięgi od wszystkich mianowanych dozorców miast, wręczenia im aktów nominacyjnych oraz „zainstalowaniu” ich w wyznaczonych siedzibach¹⁵. Każdy dozorca otrzymał jeden egzemplarz szczegółowej instrukcji z 24 sierpnia 1818 r. Instrukcję tę mieli otrzymać od właściwych komisji wojewódzkich również komisarze obwodowi i burmistrzowie wszystkich miast.

Zanim powiemy o wynikającym z postanowienia namiestnika i instrukcji KRSW zakresie obowiązków dozorców miast, zatrzymajmy się nad zmianami w obsadzie urzędu dozorców miast województwa mazowieckiego do 1821 r., czyli do chwili likwidacji tego urzędu.

Świeżo obsadzony urząd dozorczy okręgu III zawakował już po pięciu miesiącach, na skutek nagłego zgonu dozorczy Ignacego Maciejewskiego (30 stycznia 1819 r.). O nominację na opróżnione stanowisko starało się kilku kandydatów¹⁶. Wybrano spośród nich Ksawerego Garsteckiego – adiunkta przy komisarzu obwodowym z Gostynina. Decyzja miała miejsce prawdopodobnie dopiero w kwietniu 1819 r.¹⁷

Pod koniec 1819 r. KRSW przesłała do rąk własnych prezesa Komisji Województwa Mazowieckiego pismo z krytycznymi uwagami o pracy dwóch dozorców miast tego województwa. Czytamy tam m. in.: *Książę Namiestnik Królewski w czasie przejazdu swego przez województwo mazowieckie miał sobie doniesiono, że dozorczy miast Poniatowski i Mystkowski zaniedbują wypełniać poruczonych im obowiązków, o czym także i Komisję Rządową dochodziły uboczne wiadomości. Polecono prezesowi Komisji Wojewódzkiej, aby na postępowanie ich baczne miał oko, nieczynnych do wypełniania powinności znagłał, z dotychczasowych zaś ich działań ścisły rachunek zdać sobie polecił*¹⁸.

Już w tydzień po wystosowaniu tego pisma prezes Komisji Wojewódzkiej R. Rembieliński podpisał wyczerpującą odpowiedź dla KRSW, w której zawarta była diametralnie różna ocena przydatności krytykowanych dozorców miast.

¹⁴ W piśmie do namiestnika z 21 VII 1818 r. J. Maciejewski pisał, że uczestniczył bezinteresownie jako komisarz *do sprowadzenia z Rosji stada chołmogorskiego, najlaskawiej przez Najjaśniejszego Cesarza i Króla Polskiemu Królestwu ofiarowanego*, które doprowadził do celu mimo ostrych mrozów i powszechnej zarazy na Litwie i w części Królestwa; *ibidem*, k. 85–86.

¹⁵ *Ibidem*, k. 255, 267–268.

¹⁶ Byli wśród nich: Sebastian Brenn, Jan Nepomucen Łastawiecki, niejaki Pozarzycki oraz Franciszek Oleksiński, który wkrótce został dozorcą miast w województwie augustowskim (KRSW, nr 174, *passim*).

¹⁷ *Ibidem*, k. 412.

¹⁸ KRSW, nr 175, k. 106.

Co się tycze dozorcy miast okręgu I Mystkowskiego – czytamy w piśmie Rembieleńskiego – wiadomość o zaniedbywaniu przez niego obowiązków nie ma żadnej zasady. Dozorca ten i owszem charakteru nieskazitelnego, pilnością między wszystkimi celujący, pełni gorliwie swe obowiązki. Objężdża on i rewiduje wszystkie miasta, podaje kolejno opisy onych dokładne, poczynił rewizje kas i oznaczył termina, w których rachunki zaległe mają być złożone, na koniec wyszukuje dochodów do zabezpieczenia i uregulowania funduszków i własności miast posłużyć mogących¹⁹.

Co się tycze przeciwnie Poniatowskiego – czytamy dalej – dozorcy miast okręgu II-go, postępowanie jego jest najgorsze. Dostrzegał już prezes od niejakiemu czasu znacznego zaniedbania w czynnościach rzezonego dozorcy i dlatego bądź piśmiennymi bądź ustnymi napomnieniami bądź na koniec surowymi karami, stemplami starał się go zwrócić do porządku i pilności. Po wyliczeniu szeregu nieprawidłowości i zaniedbań w pracy A. Poniatowskiego prezes Komisji zaznaczył, że po wstrzymaniu mu wypłaty pensji powążył on się pobrać samowolnie pieniądze z kilku kas na swą potrzebę, do tego sprawuje się niemoralnie²⁰. Ta ocena skłaniała prezesa do wniosku o udzielenie Poniatowskiemu dymisji. Jako następcę na stanowisku dozorcy miast okręgu II prezes proponował Andrzeja Minkowieckiego – pierwszego rachmistrza Komisji Wojewódzkiej i byłego długoletniego oficera²¹.

W pierwszej połowie grudnia 1819 r. zapadły decyzje personalne. Komisja Rządowa postąpiła w myśl sugestii R. Rembieleńskiego. Dymisję A. Poniatowskiego i nominację nowego dozorcy miast A. Minkowieckiego zatwierdził w imieniu cesarza Aleksandra I namiestnik Zajączek²².

Ostatnia zmiana zaszła w lutym 1820 r. Wówczas to o zwolnienie z posady dozorcy miast okręgu I poprosił T. Mystkowski. Komisja Województwa Mazowieckiego nie stawiała przeszkód i podkreślając, że dalece był użyteczny, poleciła wydanie Mystkowskiemu *chlubnego świadectwa*. Na wakującym stanowisku proponowano zatrudnić Ignacego Pętkowskiego – urzędnika z dziesięcioletnim stażem, aktualnie zatrudnionego przy komisarzu obwodowym obwodu warszawskiego (w charakterze pierwszego adiunkta). Podkreślono kwalifikacje zawodowe kandydata, jego znajomość spraw miejskich i języka niemieckiego (*do odczytania akt dawniejszych*). Kandydat ten pokonał dwóch innych starających się o tę posadę i otrzymał nominację na dozorcy miast okręgu I, zatwierdzoną przez namiestnika Zajączka 29 lutego 1820 r.²³ Ten skład dozorców miast województwa mazowieckiego (I. Pętkowski, A. Minkowiecki i K. Garstecki) utrzymał się do końca omawianego okresu.

¹⁹ *Ibidem*, k. 121–122 (w piśmie prezesa Komisji Województwa Mazowieckiego z 3 XII 1819 r.).

²⁰ KRSW, nr 175, k. 122–123. Nie podano przykładów niemoralnego sprawowania się.

²¹ *Ibidem*, k. 124.

²² *Ibidem*, k. 126–128, 132–133.

²³ *Ibidem*, k. 303.

W marcu 1821 r. Komisja Województwa Mazowieckiego wystąpiła z wnioskiem o przyłączenie czterech miast okręgu II (położonych w obwodzie sochaczewskim): Bolimowa, Łowicza, Sochaczewa i Wisikitek do dozorstwa I. Motywowano to głównie względami natury ekonomicznej (bowiem w I dozorstwie znalazło się *najwięcej miast szlacheckich, nie posiadających żadnych funduszków i etatu*, a zatem nie mogących świadczyć na utrzymanie dozorczy). Na przesunięcie takie KRSW wyraziła zgodę 17 kwietnia 1821 r. – *dla porównania czynności obydwóch dozorców miast, jako też dla zapewnienia przez to dokładniejszej służby*²⁴.

Wkrótce potem nastąpił zmierzch urzędu dozorców miast Królestwa Polskiego. Zgodnie z art. 36 postanowienia namiestnika Zajączka z 14 sierpnia 1821 r. *uzupełniającego organizację władz administracyjnych*, skasowano ten urząd po zaledwie trzyletnim okresie działalności²⁵. W raportach władz lokalnych sprzed sierpnia 1821 r. wyrażano opinie, że działalność dozorców miast, a zwłaszcza ich kontakty z mieszkańcami miast wywoływały wśród tej części populacji Królestwa objawy niechętnie widzianej przez władze *niespokojności*. W przyszłości dozorców miast mieli zastąpić inaczej uprofilowani urzędowo adiunkci-dozorczy, a następnie pomocnicy naczelników powiatowych (po paskiewiczowskiej reformie administracji powiatowej z roku 1842)²⁶.

3. Zakres zadań i kompetencji dozorców miast określono ramowo w art. 7 postanowienia namiestnika z 13 czerwca 1818 r. Czytamy tam, że dozorczy mają *czuwać nad wewnętrzną miast policją i ochędóstwem. Opisać i sprawdzić wszystkie przywileje i prawa miast, tudzież ich realności i ich dochody*. W kwestii dochodów miejskich rola dozorców została nader szeroko rozbudowana. Mieli oni zarówno uporządkować i zrewidować dawne rachunki kas miejskich (z przedłożeniem ich *dla rozstrzygnięcia w KRSW*), jak czuwać nad realizacją bieżących budżetów miejskich (dochodów i wydatków) oraz przedstawiać władzom rządowym „etaty” kas miejskich na lata następne do zatwierdzenia. Dozorczy mieli dopilnować sporządzenia pomiarów *wszelkich attynencjów miejskich* (nieruchomości należących do mienia komunalnego) i czuwać nad ich gospodarnym wykorzystaniem. Nie pominięto również sprawy planu zabudowy miast, obarczając dozorców obowiązkiem kontrolowania, *izby budowlę miejskie nie inaczej jak tylko podług zatwierdzonych planów wymurowane były*. Ramowy przepis mówi także o tym, że dozorczy

²⁴ Pismo KRSW do Komisji Województwa Mazowieckiego z 17 IV 1821 r. – KRSW nr 176, k. 205–206.

²⁵ Pismo KRSW do Komisji Wojewódzkiej z 20 VIII 1821 r. – *ibidem*, k. 237.

²⁶ Zob. *Zbiór przepisów administracyjnych Królestwa Polskiego*, Wyd. Spraw Wewn. i Duchownych, cz. I, t. III, ks. II, Warszawa 1866, s. 541.

winni również troszczyć się o to, by zaprowadzić szkoły elementarne po miastach²⁷.

Ważnym zadaniem dozorców miast miało być roztaczanie kontroli nad urzędnikami i oficjalistami miejskimi, *aby ci wiernie i punktualnie obowiązki swe wypełniali*. Mieli więc objaśniać ich, napominać i winnych albo niezdatnych wyższej władzy donosić.

Aby sprostać swym rozlicznym zadaniom i ogólnemu zaleceniu przykładania wszelkiego starania i gorliwości do tego co się tylko dobra miast lub mieszkańców i Rządu tyczyć może, dozorczy winni byli objechać przynajmniej dwa razy corocznie miasta w ich dozorstwie zostające²⁸.

Przyjmując, że w każdym dozorstwie było średnio po kilkanaście miast (w województwie mazowieckim prawie po 20), wyjazdy kontrolne – zapewne kilkudniowe – każdy dozorca winien był odbywać przynajmniej co drugi tydzień²⁹.

Artykuł 8 postanowienia namiestnika zastrzegął, że oddanie miast pod zarządzenia szczegółowe dozorców miejskich nie umniejsza kompetencji komisarzy obwodowych *respectively swoich obwodów*, a więc miasta ze względu ogólnej administracji mają podlegać nadal ich zwierzchnictwu³⁰.

Dozorcy miast mieli otrzymywać pensję wyznaczoną przez KRSW, jak też fundusze na prowadzenie kancelarii i podróże służbowe. Wydatki te miano pokrywać w każdym województwie z ogólnych funduszy miast, zdeponowanych w kasach skarbowych³¹.

W wykonaniu przepisów omówionego postanowienia namiestnika KRSW wydała 24 sierpnia 1818 r. obszerną instrukcję mającą wprowadzić dozorców miast w czynność urzędowania tymże postanowieniem przepisaną³².

W akcie tym starano się z wyraźną drobiazgowością nakreślić wszystkie szczegóły działalności dozorców. Oto np. precyzowano, jak ma wyglądać i co zawierać sporządzany przez dozorcę inwentarz, czyli spis funduszy każdego miasta: *W szczególności w spisie takowym powinno być wykazano, czy miasto posiada i jakie grunta, role, ogrody, place, stawy, rzeki, jeziora, łąki, lasy, zarośla, pastwiska, wsie, folwarki, domy, robociznę, cegielnie, wapniarnie, browary, gorzelnie, młyny, łomnie kamieni, propinację, czopowe, szynki i karczmy, jatki, prawo pobierania czynszów, grobelnego, mostowego, przewozu, targowego, jarmarcznego, kopytkowego, wagowego, laudemii, kanonów od profesji i rzemiosł, konsensowego od ba-*

²⁷ KRSW, nr 176, k. 77–79.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ Biorąc pod uwagę liczbę miast z przyp. 10, wg tabeli z 1820 r.

³⁰ KRSW, nr 176, k. 79.

³¹ Art. 7: postanowienie Namiestnika.

³² Instrukcja KRSW – tekst rękopiśmienny: KRSW, nr 174, k. 179–188.

łów, muzyki, bilardów, szynków, składki na szkołę, opłat od prawa obywatelstwa itd.³³

Jakby nie dosyć tego, realizację prawa o dozorcach miast wyposażono wkrótce w jeszcze jedno, dodatkowe instrumentarium normatywne. Rozwinięciem przepisów omówionej wyżej instrukcji KRSW były wydane 12 września 1818 r. bardzo obszerne „prawidła” do właściwego ułożenia przez dozorców rachunków kas municypalnych, zawierające szereg opracowanych w biurach KRSW wzorcowych tabel (dochodów i rozchodów kasy miejskiej). „Prawidła” te miały objętość kilkudziesięciu stron pisma³⁴.

4. Można na koniec postawić pytanie o to, jak przebiegała realizacja tak szeroko potraktowanych i szczegółowo opisanych zadań i obowiązków dozorców miast w województwie mazowieckim. Odpowiedź pełną i wyczerpującą można by sformułować na podstawie dokładniejszych kwerend archiwalnych. Opierając się na przebadanych przeze mnie materiałach źródłowych, można stwierdzić, że poszczególni dozorcy miast próbowali – ze zmiennym co prawda szczęściem³⁵ – sprostać nałożonym na nich obowiązkom. A oto przykłady takich poczynań.

Dozorca miast okręgu II gorliwie zajął się sprawą rewizji dochodów kas miejskich, a także objazdami miast, za co uzyskał pochlebny opinię prezesa Komisji Wojewódzkiej, którą tu już przytoczono³⁶. Zainteresował się on również kwestią szkół elementarnych w miastach, zasięgając opinii Komisji Rządowej, jakie konkretnie formy działania ma przedsięwziąć w tej materii³⁷.

Władze rządowe były zdania, że inicjatywa dozorców ma polegać głównie na zadbaniu o środki materialne na uposażenie nauczycieli i nauczycielek w etatach kas miejskich – tam *gdzieby szkoły elementarne ustanowione jeszcze nie były*. Działo się to na prośbę Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego³⁸.

Dozorcy miast województwa mazowieckiego zainicjowali akcję pomiarów miast w swoich okręgach, angażując do tego doświadczonych „mierników”³⁹.

³³ Tekst art. 16 instrukcji (rękopis: KRSW, nr 174, k. 182–183) wydrukowano [w:] *Zbiór przepisów administracyjnych Królestwa Polskiego*, Wyd. Spraw Wewn. i Duchownych, cz. I, t. III, ks. I, Warszawa 1866, s. 5–90.

³⁴ KRSW, nr 174, k. 205–251.

³⁵ Świadczy o tym opisany tu przypadek zaniedbań ze strony dozorcy Poniatowskiego.

³⁶ Por. cytowana w tekście opinia – KRSW, nr 175, k. 121–122.

³⁷ Pismo dozorcy miast Mystkowskiego do KRSW z 31 X 1818 r. – KRSW, nr 174, k. 295.

³⁸ Zob. pismo Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do KRSW z 15 IX 1818 r. – KRSW, nr 174, k. 267–268.

³⁹ O sprawie tej czytamy w piśmie KRSW do komisji wojewódzkich, datowanym 15 II 1819 r. – KRSW, nr 174, k. 351–355.

Do sprawdzania rachunków kas miejskich angażowano niekiedy, za zgodą władz rządowych, fachowych rachmistrzów⁴⁰.

Do prowadzenia kancelarii dozorców miast zatrudniano – według wskazań tychże dozorców – etatowych sekretarzy⁴¹.

Dozorcy miast byli czynni przy sporządzaniu w 1820 r. – na podstawie dokumentów i relacji ustnych władz miejskich oraz mieszkańców – tzw. opisów historycznych i topograficzno-statystycznych miast. Materiał ten był wykorzystywany m. in. do starań o rewindykację dochodów i własności miast, a dzisiaj stanowi ważne źródło do odtworzenia historii miast Królestwa Polskiego⁴².

Roczne pensje dozorców miast były stosunkowo wysokie. Wynosiły one w dozorstwach województwa mazowieckiego: I – warszawskim: 4500 zł, II – łowickim: 4000 zł i III – włocławskim: 3600 zł⁴³, gdy równocześnie burmistrz małego miasta zarabiał ok. 600 zł rocznie⁴⁴.

⁴⁰ KRSW, nr 467: raporty dozorców miast województwa mazowieckiego, *passim*.

⁴¹ W odpowiedzi KRSW na podanie niejakiego Jaroszewskiego z Warszawy o posadę sekretarza: *chcąc uzyskać takową posadę ma się o nią u którego z dozorców postarać*; KRSW, nr 174, k. 276–277.

⁴² Opisy te znajdują się w AGAD: KRSW, nr 3194–3195 oraz w archiwach terenowych.

⁴³ Etat roczny na r. 1818 – KRSW, nr 174, k. 177. W sprawie uposażenia dozorców obfita korespondencja urzędowa: KRSW, nr 173, 175, 176, *passim*.

⁴⁴ Zob. np. W. Ćwik, *Dzieje Józefowa*, Rzeszów 1992, s. 84.